

SIMONA NICOLETA STAICU

“Victor Babeș” University of Medicine and Pharmacy, Timișoara

PARADYGMATIC RELATIONS IN MEDICAL TERMINOLOGY: HOMONYMY, PARONYMY, MERONYMY

Abstract: The aim of this paper is to outline a projection of the Romanian medical terminological system on the overall plane of language vocabulary and determine the interferences that occur within „interstylistic” projections, namely, within the relations between medical terms belonging to specialized languages and common terms compared to their lexical correlatives from other stylistic registers. A special attention is given to lexical omonymy, paronymy and meronymy, semasiological categories less analysed within medical terminology. From the point of view of terminology, therefore, the lexicon of a language consists of the many separate subsystems representing the knowledge structure of each subject field or discipline. Each knowledge structure consists of variously interlinked concepts and medical terminology can be analysed from this perspective, namely the lexical-semantic one.

Keywords: medical, terms, meronyms, homonyms, paronyms.

1. Structurile terminologice reprezintă un univers relativ închis și, de aceea, sunt mai perceptibile și presupun mai puține dificultăți în reprezentarea lor. Autorii de dicționare terminologice, denumiți în cercetările mai recente din domeniul investigat în lucrarea de față, „terminografii” [L’Homme 2004 *passim*], operează cu astfel de structuri în reperarea termenilor. Terminografiile țin cont de diferitele relații semantice în care intră termenii unui anumit domeniu.

Există mai multe tipuri de astfel de relații, care, urmând una din cele două direcții, cea conceptuală sau lingvistică, diferă ca preponderență și varietate. Astfel, o primă cale de structurare este cea a „claselor tematice” [L’Homme 2004: 84], potrivit căreia domeniile de specialitate se ordonează ierarhic, fiecare termen atașându-se unui anumit domeniu sau subdomeniu. O astfel de ordonare taxonomică a termenilor pe domenii și subdomenii este foarte necesară terminografilor în selecționarea și descrierea termenilor și este în concordanță cu percepțiile susținătorilor opticii conceptuale.

Numeroasele tipuri de clasificări tematice din lexicul medical descriu structurile fără să releve în mod direct sensul acestora, ele vizând domeniile, reprezentările conceptuale în consens cu cunoștințele științifice din aceste domenii.

Spre deosebire de reprezentările conceptuale, relațiile lexico-semantice, chiar dacă sunt apropiate de primele, pun în lumină mai pregnant statutul semantic și contextual al termenilor. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat faptul că termenii, dincolo de referințele lor la noțiuni, aparțin diferitelor părți de vorbire și se actualizează în context, și că în multe situații este foarte dificil să se facă o departajare clară între ceea ce este conceptual și ceea ce este lexical.

O analiză a claselor paradigmatică care se stabilesc la nivelul terminologiilor poate pune în evidență relațiile de polisemie, sinonimie, și antonimie, ajutând la identificarea sensului specializat și la confirmarea apartenenței la un anumit domeniu sau subdomeniu. Dintre relațiile lexico-semantice proprii termenilor, în general, termenilor medicali, în

particular, un loc important, dar mai puțin supus analizei terminologice îl ocupă *omonimia*, *paronimia*, *meronimia*, aspecte pe care le vom analiza detaliat în lucrarea de față.

Dezvoltarea științifică și explozia informațională au determinat schimbarea teoriei lui Wüster, în care cuvintele căpătau calificarea de termen numai dacă întruneau calitățile unei etichete, respectiv nu erau acceptate relațiile de polisemie, sinonimie sau antonimie; în prezent teoreticienii lingviști tind spre acceptarea ideii că unitățile terminologice prezintă numeroase trăsături proprii altor unități ale limbii naturale și altor sisteme simbolice non-lingvistice. De altfel, *comunicarea specializată* nu e o formă complet diferită de *comunicarea generală*, iar cunoștințele științifice nu sunt nici uniforme și nici total separate de cunoștințele generale. Termenii, ca unități lingvistice ale limbajului științific, sunt dinamici, au capacitatea de a trece, cu ușurință, dintr-o specialitate în alta, mobilitate manifestată și față de lexicul comun [Cabré 2000: 12-15].

Chiar dacă viziunea asupra problemelor legate de relațiile semantice realizate la nivelul termenilor s-a schimbat, trăsăturile specifice care îi diferențiază de unitățile lexicului comun (univocitatea, monoreferențialitatea și monosemia) sunt recunoscute în continuare, fiind identificate la nivelul textului/ contextului și trimitând la o realitate unic determinată dintr-un anumit domeniu. Dezambiguizarea devine necesară pentru înțelegerea corectă a sensului unităților lexicale.

Trebuie făcută de la început distincția între termenul specific, aparținând unui domeniu, pe de o parte, și aceeași unitate lingvistică funcționând în cadrul lexicului general, căci, așa cum arată Mihai Nistor, preluând ideea lingvistului rus Reformatski [Nistor 2000: 41], în afara câmpului terminologic, termenul își pierde caracteristica sa de termen: doar în interiorul acestui subsistem el își evidențiază, de exemplu, una din trăsăturile sale definitorii, monosemia, aceasta fiind direct legată de apartenența sa la un anumit câmp terminologic (sau domeniu).

Limbajul medical, asemenea celorlalte limbaje specializate, este construit, cu precădere, din termeni monosemanțici, caracterizați prin precizie și independență față de context, având un pronunțat caracter sistemic și convențional,

2. Omonimele (< gr. *homos* „la fel”, *onyma* „nume”) sunt lexeme care au forme sonore identice, dar sensuri total diferite.

Exagerarea adepților teoriei „terminologiei interne” (cea pur conceptuală) în legătură cu relațiile de omonimie, care ar substitui, în cadrul termenilor, realitățile de polisemie, se bazează pe considerentul conform căruia, nici în cazuri foarte rare în care un termen desemnează două concepte, nu putem afirma că avem de-a face cu poliseme, ci doar cu omonime.

După opinia noastră *omonimia lexicală*, în comparație cu polisemia sau sinonimia este mai puțin reprezentată în domeniul cercetat. Ea poate crea confuzii doar în cazul persoanelor neinstruite care intră în contact cu limbajul medical.

Dar după opinia adepților terminologiei conceptuale, omonimia este proprie doar termenilor-concept și nu celor polisemici.

Supunem analizei câteva exemple: *bloc*₁ masă solidă; *bloc*₂ masă unică; *bloc*₃ clădire mare; *bloc*₄ alianță, înțelegere; *bloc*₅ (med. în sintagmele): *bloc cardiac* = tulburare a ritmului inimii, datorită blocării influxului nervos care străbate mușchiul cardiac; *bloc operator* = parte componentă a serviciilor chirurgicale, cuprinzând sălile de operație și dependențele acestora; *a gripa*₁ refl. și intrans. (despre piese de motoare și despre motoare la pers. a III-a): a se bloca în timpul funcționării; tranz.: *Ungerea defectuoasă a gripat motorul*; *a gripa*₂ refl. și tranz. a (se) îmbolnăvi de gripă – din fr. *gripper*; *spor*₁ spori s.m. organ microscopic al organismelor

vegetale, care servește la înmulțire – din fr. *spore*; *spor*₂ sporuri, s.n. progres – din sl. *sporŭ*, bg. *spor*¹.

De obicei, omonimele nu apar în același context decât în cazuri foarte rare. Chiar atunci când acest lucru se întâmplă, ambiguitatea omonimică este înlăturată prin intermediul contextului lingvistic sau situațional, așa cum se întâmplă și cu polisemia lexicală. De fapt, pericolul ambiguității în cazul omonimiei este și mai mic decât la polisemie, deoarece noțiunile și obiectele pe care le denumesc cuvintele omonimice aparțin unor zone și sfere tematice diferite.

De exemplu, un cuvânt face parte din lexicul uzual, iar celălalt este învechit: *dietă*₁ regim alimentar special, recomandat în caz de boală, pentru păstrarea sănătății, scăderea greutatei corporale etc.- din fr. *diète*; *dietă*₂ adunare legislativă (în evul mediu și în unele state contemporane) – din fr. *diète*, lat. *dieta*.

După cum se poate ușor observa, doar dintr-o perspectivă interdisciplinară (interdomenială) putem vorbi de omonimie în domeniul medical.

3. Paronimele sunt cuvinte perechi cu sens diferit, dar cu o structură fonetică asemănătoare și, de aceea, pot fi foarte ușor confundate. Cu alte cuvinte, despre paronimia termenilor medicali se poate vorbi numai în cazul în care raportarea la conținutul noțional se face la domenii de referință diferite. Acest tip de relații semantice se manifestă în plan *extradomenial* sau *interdomenial*. Ele circulă, numai într-o astfel de interpretare și în cadrul limbajului medical, fiind nu de puține ori folosite cu sensul total nepotrivit contextului de către pacienții mai puțin instruiți (limbaj medical vs. limbaj uzual).

Paronimele² se deosebesc între ele prin:

- vocale inițiale: *enerva* „a-și pierde calmul, a scoate pe cineva din fire” și *inerva* „a produce o stare de excitare a unui organ sau țesut”; *erupție* „aspect clinic caracterizat prin apariția și multiplicarea rapidă a unor elemente tegumentare de aspect diferit în funcție de boala în care apar” și *irupție* „izbucnire violentă, năvălire, revărsare”;
- consoane finale: *dentar* „privitor la dentiție” și *dental* „consoană dentală”; *oral* „care se referă la cavitatea bucală” și *orar* „privitor la oră, timp”; *focar de infecție* „centru al unui proces inflamator în care se colectează puroiul” și *focal* „privitor la focarul lentilelor sau al oglinzilor”; *temporal* „care aparține regiunii tâmplilor” și *temporar* „care e de scurtă durată”;
- sunete din interiorul cuvintelor: *instalație* „ansamblu de dispozitive, obiecte care formează un tot” și *instilație* „acțiunea de a introduce un lichid într-o cavitate, ex. *instalație nazală*”; *prescrie* „a recomanda tratamentul sau medicamentele de care are nevoie un bolnav” și *proscrie* „a lua măsuri represive împotriva cuiva”; *epidemic* „care prezintă caracteristicile unei epidemii” și *epidermic* „care implică epidermul sau derivă din acesta”; *enterostomie* „formarea, de obicei printr-un procedeu chirurgical, a unui orificiu de comunicare temporară sau permanentă, între o ansă intestinală și peretele abdominal, cu deschidere la exterior” și *enterotomie* „deschidere chirurgicală a intestinului pentru evacuarea conținutului, extragerea unui corp străin sau rezecția unei tumori” ș.a.

S-a observat că omonimia și paronimia sunt categoriile lexico-semantice cel mai puțin reprezentative pentru limbajul medical din punct de vedere al analizei terminologice.

4. Un alt tip de relații lexico-semantice caracteristice unităților terminologice îl reprezintă **relațiile „meronimice”**, care se bazează pe apropierea sau asocierea în spațiu a denotațiilor [L’Homme 2004: 98]. Un termen denumește ÎNTREGUL, iar alt termen sau mai mulți desemnează PĂRȚILE. Există mai multe tipuri de astfel de relații. Relațiile de

¹ Vezi *bloc*, *a gripa*, *spor*, *dietă* în MDA, Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

² Definițiile exemplurilor au fost preluate din (MDA 2010) și (DM 2007).

meronimie presupun existența unui *holonim*, care desemnează ÎNTREGUL, și unul sau mai multe *meronime*, care denumesc PARTEA/ PĂRȚILE.

Holonimul CARP, ca parte anatomică a oaselor mâinii, prezintă în primul rând, sau rândul proximal, de la police în direcția degetului mic patru oase, acestea fiind meronimele: SCAFOID, SEMILUNAR, PIRAMIDAL, PISIFORM; în al doilea rând, sau rândul distal, în aceeași ordine alte patru oase, meronimele: TRAPEZ, TRAPEZOID, CAPITAT și OSUL CU CÂRLIG.

Pentru TARS, osul piciorului, se întâlnesc meronimele: TALUS, CALCANEU, NAVICULAR, CUBOID și trei CUNEIFORME.

Textele medicale de anatomie ne oferă numeroase exemple de holonime, cât și de meronime, ambele clase fiind sintagme compuse (bi-/ trimembre): ARTICULAȚIA MĂINII are meronimele ARTICULAȚIA RADIO-CARPIANĂ, ARTICULAȚIILE CARPULUI, ARTICULAȚIILE CARPO-METACARPIENE, ARTICULAȚIILE INTERMETACARPIENE.

De exemplu, în relația *maladie – viroză*, primul termen este holonimul, iar cel de-al doilea este meronimul. Într-o reprezentare grafică meronimul este subordonat pe verticală față de holonimul său ierarhic. De exemplu *auricul* (meronim = parte de organ anatomic) – *inimă* (holonim, reprezentând întregul organ). Asemenea relații sunt frecvente în terminologia medicală, dar mai cu seamă „meronimia multiplă”, reprezentată la mai multe niveluri. De exemplu: *corp uman* are **co-meronimele** *inimă – auricul – ventricul*.

Un exemplu elocvent, în acest caz, îl reprezintă structurarea ierarhică a termenilor care denumesc părțile corpului omenesc.

Meronimia, ca și orice ordonare taxonomică, poate să aibă mai multe niveluri. De exemplu:

Nivelul I: PĂRȚILE CORPULUI UMAN – **holonim**

Nivelul II: CAPUL – **meronim** în raport cu primul termen (PĂRȚILE CORPULUI UMAN), **co-holonim** în relație cu denumirile altor părți ale corpului uman (GÂT, MEMBRE, TRUNCHI) și **holonim** pentru termenii grupați la nivelul III.

Nivelul III: CAP → CRANIU, CREIER, FRUNTE, TÂMPLĂ, PĂR, OCHI, FAȚĂ, OBRAZ, URECHE, NAS, GURĂ, MAXILAR, BĂRBIE.

În continuare se mai pot distinge și alte niveluri subordonate:

Nivelul IV: GURA → PALAT, LIMBĂ, BUZĂ, DINTE, GINGIE

Nivelul V: DINTE → INCISIV, CANIN, PREMOLAR, MOLAR.

În cazul în care vom selecta pentru nivelul VI termenul OCHI, îi vom subordona meronimele GLOB OCULAR, CORNEE, SCLEROTICĂ, CRISTALIN, RETINĂ, NERV OCULO-MOTOR; GEANĂ, SPRÂNCEANĂ, PLEOAPĂ.

Vom ilustra alte tipuri de relații meronimice cu exemple din terminologia medicală:

ÎNTREG → PARTE: coloană vertebrală → regiune cervicală – toracală – lombară – sacrală – coccigiană;

ANSAMBLU → ELEMENT: scheletul corpului uman → scheletul capului – scheletul trunchiului – scheletul membrelor;

TOTALITATE → ELEMENT: inima → pericard – miocard – endocard;

OBIECT (ORGAN) → CONSTITUENT (MATERIAL): sânge → globule albe – globule roșii – plasmă; celulă → membrană – citoplasmă – nucleu ;

ACTIVITATE (PROCES) → FAZĂ: proces de alimentație → ingerare – masticăție – deglutiție – digerare – absorbție – resorbție – eliminare;

proces de respirație → inspirație – expirație;

ZONĂ → LOC: cavitate toracică → plămâni – inimă; cavitate abdominală → stomac – ficat – pancreas – splină – fiere – intestine.

Am observat că relațiile de meronimie din cadrul lexicului medical sunt foarte des întâlnite, în special în sfera anatomiei, care presupune descrierea tuturor părților componente ale unui organ sau segment de organ.

5. Relațiile de „derivare sintactică” [Mel’čuk 1995, *apud* L’Homme 2004: 102] sunt ilustrate mai ales în lucrările de terminologie computațională, deoarece sunt mai ușor perceptibile și pentru că ele reprezintă o problemă particulară de realizare a lor într-o tratare informatică. Această relație presupune ca termenii opozabili să aparțină la două părți de vorbire diferite, dar bazată pe noțiunile de *predicat semantic* și de *actant semantic*.

Acești termeni vehiculează o substanță semantică identică, doar că actualizarea lor în context diferă potrivit cu specificul fiecărei clase gramaticale de care aparțin. Altfel spus, vehiculând același sens, substantivele derivate și verbele de bază au aceiași actanți semantici:

Medicul *tratează* bolnavii. – *Tratamentul* bolnavilor este prescris de către medic.

Vom ilustra diferitele tipuri de derivare sintactică cu exemple din terminologia medicală:

- substantivizarea verbului: verb → nume: *a trata* → *tratament*; *a amputa* → *amputație*; *a diagnostica* → *diagnostic*;
- adjectivizarea substantivului: substantiv → adjectiv: *sânge* → *sangvin*; *neuron* → *neuronal*; *hormon* → *hormonal*;
- substantivizarea adjectivului: adjectiv → substantiv: *compatibil* → *compatibilitate*; *inflamator* → *inflamație*; *nervos* → *nervozitate*;
- adverbializarea adjectivului: adjectiv → adverb: *pacient irascibil* → *s-a manifestat irascibil*;

Se poate observa în exemplele de mai sus schimbarea valorii gramaticale, omonimia gramaticală (adjectiv și adverb): *grav*, *corect*, *incurabil*, *irascibil* ș.a.

Există, însă, numeroase cazuri în care unitățile terminologice, spre deosebire de cele angajate în relații de derivare sintactică, nu vehiculează același sens: *a evolua* (*boala evoluează*) – *evolutiv* (*maladie evolutivă*),

În afară de aceste varietăți de relații, proprii unităților terminologice, se mai disting **relațiile actanțiale și cele circumstanțiale** [L’Homme 2004: 105-106].

Relațiile actanțiale presupun termeni cu „sens predicativ”, care comportă o relație semantică directă cu actanții semantici la care fac apel, și vizează:

AGENT: *a anestezia* – *anestezist*; *a se recupera postoperator* – *terapeut*;

PACIENT: *a administra* – *medicament*, *a injecta* – *antibiotic*;

DESTINAȚIA: *medicamentație* – *bolnav*; *chimioterapie* – *pacient cu cancer*;

INSTRUMENTUL: *a opera* – *bisturiu*; *a anestezia* – *injecție*;

Relațiile circumstanțiale pot viza LOCUL sau REZULTATUL unei anumite acțiuni, proceduri medicale: *cancer* – *oncologie*, *naștere* – *maternitate*, *a opera* – *bloc operator*, *a chiureta* – *chiuretaj*, *a implanta* – *implant*, *a extirpa* – *nodul* ș.a.

6. În concluzie, observăm că există o interdependență între categoriile semasiologice de meronimie, omonimie și paronimie în sistemul lexico-semantic al limbii române contemporane, categorii care sunt reperabile și în cazul terminologiei medicale. Relațiile semantice supuse analizei au condus la formularea tezei, conform căreia limbajul medical deține un lexic specializat preponderent monosemantic, monoreferențial și non-ambiguu în curs de delimitare, calitățile acestea fiind evidente la nivelul textului. În afara textului sau a contextului ei pot fi interpretați și ca termeni polisemici, interdisciplinari, utilizați în alte științe sau în cadrul limbajului uzual.

Bibliografie

- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Dinamica vocabularului românesc după 1989. Sensuri „deviate” ale termenilor tehnico-științifici*, în LL, vol. I, 1995, p. 38-45.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Dinamica sensurilor în româna actuală*, în LL, vol. 3-4, 1997, p. 39-44.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, București, Editura Universității din București, 2007.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București, 2008.
- Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.), *Terminologie și terminologii*, București, Editura Universității din București, 2010.
- Cabré, Maria Teresa, *Terminologie et linguistique: la théorie des portes*, în Cahiers du Rifaal nr. 21, *Terminologie et diversité culturelle*, 2000, p. 10-15.
- Chiș, Dorina, *Cuvânt și termen*, Timișoara, Editura Augusta, 2001.
- Depecker, Loïc, *Entre signe et concept. Eléments de terminologie générale*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2002.
- Gentilhomme, Y., *Les faces cachées du discours scientifique; Réponse à Jean Peytard*, în Langue française, vol. 64, no. 1, Paris, Armand Colin, 1984, p. 29-37.
- Kocourek, R., *La langue française de la technique et de la science*, Brandstetten, Viesbaden, 1982.
- L'Homme, Marie Claude, *La terminologie: principes et techniques*, Montréal, Presses de l'Université de Montréal, 2004.
- Nistor, Mihai, *Terminologie lingvistică*, București, Editura Univers, 2000.
- Pitar, Mariana, *Manual de terminologie și terminografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2009.
- Rusu, Valeriu, *Dicționar Medical*, București, Editura Medicală, 2007.
- Sârbu, Richard, *Statutul contextual al principalelor categorii semantice*, în vol. Studiul de limbi și literaturi moderne, Timișoara, TUT, 1989/ 1990, p. 89-102.
- Stoichițoiu-Ichim, Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică-Influențe-Creativitate*, București, Editura Bic All, 2005.
- *** *Mic Dicționar Academic (MDA)*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2010.